

Część II

INFORMACJE O OŚRODKACH BADAŃ ETNOGRAFICZNYCH I FOLKLORYSTYCZNYCH

KATEDRA ETNOLOGII I ANTROPOLOGII KULTUROWEJ UNIwersytetu warszawskiego

WSTĘP

Pierwsze zainteresowania naukowe i prace etnograficzne w środowisku warszawskim w 1 poł. XIX w. wiążą się z działalnością Warszawskiego Towarzystwa Naukowego, a w drugiej jego połowie skupiają się przede wszystkim wokół redakcji czasopisma „Wisła” (pierwszego czasopisma etnograficznego w krajach słowiańskich), a następnie — Muzeum Etnograficznego. Po 1918 r. historia kultury, etnografia i etnologia stanowią najpierw przedmiot wykładów na Wolnej Wszechnicy, a następnie na Uniwersytecie Warszawskim (Ludwik Krzywicki, Stefan Czarnowski) oraz w Instytucie Nauk Antropologicznych i Etnologicznych TNW (Stanisław Poniąkowski z asystentami: Kazimierzem Moszyńskim i Kazimierą Zawistowicz-Adamską). Na Uniwersytecie Warszawskim później niż na innych uniwersytetach odrodzonej Polski, bo w 1934 r., utworzono — silniejszy jednak niż gdzie indziej — ośrodek dydaktyczny i naukowy z katedrami etnologii (Stanisław Poniąkowski), etnografii Polski (Cezaria Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa) i socjologii (Jan S. Bystroń). Kierownicy katedr przynieśli ze sobą zarówno doświadczenie z prac dydaktycznych i naukowych prowadzonych przedtem w Warszawie, Wilnie, Poznaniu i Krakowie, jak i zainteresowania różnymi metodami obcymi, z którymi zetknęli się np. w okresie studiów na innych uniwersytetach europejskich: szkołą kulturowo-historyczną F. Graebnera i O. W. Schmidta, fenomenologią Edwarda Husserla, strukturalizmem Jana Baudouina de Courtenaya i socjologiczną szkołą francuską E. Durkheima i jego kontynuatorów. W tym samym czasie nastąpił również na innych uniwersytetach polskich rozwój socjologii nawiązującej do kierunków obcych w tym, m.in. do szkoły funkcjonalnej B. Malinowskiego. Między przedstawicielami tych różnych kierunków i różnych ośrodków naukowych w Polsce występowała

żywa wymiana poglądów; kształtowały się nowe polskie szkoły w etnografii i socjologii. Kres tej linii rozwoju położyła II wojna światowa, w rezultacie której wyniszczenie w obozach hitlerowskich, choroby i rozproszenie po świecie polskich uczonych doprowadziły do zlikwidowania placówki warszawskiej. Jej odbudowę przy pomocy badaczy z pokrewnych dyscyplin (W. Antoniewicz, S. Ossowski, J. Krzyżanowski) podjął najpierw J. S. Bystron, a od 1948 r. uczeń Cezarii Baudouin de Courtenay-Jędrzejewiczowej, Witold Dynowski.

Nawiązał on do pracy swoich poprzedników, jak również do kierunków reprezentowanych przez przedstawicieli etnografii międzywojennej innych uniwersytetów polskich (zwł. Uniwersytetu Jagiellońskiego), którzy po II wojnie powrócili na Katedry, budując w konfrontacji z nowym kierunkiem, materializmem historycznym, swe własne oryginalne propozycje teoretyczne: ewolucjonizm krytyczny (K. Moszyński) i metodę integralną (K. Dobrowolski).

Ten wstęp historyczny ma niejako uzasadnić rodzaj podjętych dzisiaj prac. Wynika bowiem z niego, że w etnografii polskiej ścierało się zawsze kilka nurtów badawczych, teoretycznych, filozoficznych. Jednym z celów dziś pracującego w Katedrze zespołu jest zachowanie wierności owej wielości propozycji, rezygnacja z przyjęcia jednego kierunku teoretycznego jako wiodącego, wprowadzanie nowych wzorów obcych i tworzenie własnych propozycji. Z natury rzeczy podejmowanie prac o różnych orientacjach teoretycznych zmusza do prowadzenia dyskusji na temat relacji między teoriami, mocy wyjaśniającej i zakresu każdej z nich, porównywalności uzyskiwanych wyników. W prezentowanych niżej informacjach o prowadzonych pracach nacisk położono na „czystą” informację pozostawiając rozważania teoretyczne do mających ukazać się w najbliższym roku wydawnictw. Wspomniana zaś sprawa relacji między teoriami będzie przedmiotem książki Z. Sokolewicz, *Etnologiczne teorie kultury*, która m.in. wykorzystuje doświadczenie z ostatnich 10 lat dyskusji teoretycznych i metodologicznych w tej kwestii w Katedrze.

Kierunkiem teoretycznym najbardziej inspirującym dziś pracowników Katedry jest niewątpliwie strukturalizm klasyczny i jego warianty, a obok niego semiotyka (w wydaniu E. Meletyńskiego i J. Łotmana), kierunek historyczny *histoire nouvelle*, orientacja K. Dobrowolskiego, fenomenologia (szkoła utrechtska), psychoanaliza (C. G. Jung). Kierunki te nawiązują więc zarówno do „scjentystycznych” jak i „rozumiejących”, humanistycznych modeli w nauce. Stwarza to z natury rzeczy szczególne trudności w porozumiewaniu się i tym samym zmusza do dyskusji prowadzonych równolegle do badań i wzajemnie współzależnych.

W informacji podanej niżej wymieniamy przede wszystkim prace zespołowe. Badania prowadzone są na terenie całej Polski ze szczegól-

nym nasileniem na obszarze Podlasia. Obejmują wsie i miasteczka, a także duże miasta, chłopską kulturę tradycyjną i robotniczą, zagadnienia etnogenezy, pograniczy kulturowych, regionów, kulturę epoki przemysłowej.

Prace zespołowe:

1. Słownik mitów i obrzędów ludowych w Polsce na tle słowiańskim, realizowany w problemie węzłowym 11.1: „Polska kultura narodowa, jej tendencje rozwojowe i percepcja” od 1977 r. Szczególnie intensywne badania na terenie wschodniej Polski, nie wyłączając małych miast i miasteczek. Kwerenda źródłowa XIX i XX w. Materiał porównawczy terenowy z Macedonii. Współpraca w zakresie opracowywania bibliografii i kwerend źródłowych ustalona z Bułgarią. Pozostałe obszary słowiańskie stopniowo będą włączane do współpracy. Nie wyklucza się możliwości współpracy z Komisją Karpacką IHKM PAN. Przyjęta orientacja metodologiczna: strukturalno-semiotyczna. Prowadzone aktualnie prace teoretyczne zmierzają w kierunku przejścia na badanie procesu historycznego. Opracowuje zespół: prof. dr Zofia Sokolewicz, mgr Zbigniew Benedyktowicz, dr Jerzy S. Wasilewski, mgr Marianna Pawlik-Zdziarska, dr hab. Ludwik Stomma, dr Ryszard Tomicki, mgr Maria Adamowicz i inni. Słownik dzieli się na dwie części. Na pierwszą część złożą się zeszyty autorskie, w których zostaną omówione podstawowe kategorie kultury ludowej z próbą odniesienia ich do wartości. Na drugą część złożą się hasła szczegółowe o charakterze historycznym. Próbnny zeszyt „Słownika” zaplanowano na 1984 r. Zakończenie zeszytów autorskich do 1986 r., zakończenie części hasłowej — 1990 r.

2. Etnografia ziem dorzecza Wisły. Program międzydyscyplinarny i międzyuczelniany realizowany od 1980 r. przez Wydział Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego. Ma on na celu: 1) inwentaryzację elementów krajobrazu kulturowego na obszarze, który od dłuższego czasu ulega poważnym przekształceniom przyrodniczym, gospodarczym, kulturowym; 2) rekonstrukcję specyficznej kultury wynikającej z konieczności dostosowania sposobu życia człowieka do warunków nadwodnych (zajęcia wodne, osadnictwo, regulacja rzeki etc.); 3) rekonstrukcję kategorii kultury ludowej, którymi posługują się mieszkańcy obszarów nadwiślańskich w klasyfikacji i opisie zjawisk kultury; 4) określenie roli Wisły w zróżnicowaniu kultury ludowej w Polsce. Przedmiotem badań są następujące działy kultury: układ przestrzenny i architektura ludowa, wartościowanie przestrzeni wsi — tzw. *mental maps*, wartościowanie obiektów zabytkowych, kompleksowa inwentaryzacja wybranych zagród, dom i obejście (technologia i symbolika), rolnictwo, hodowla, rybołówstwo, wytwórczość rękodzielnicza, komunikacja i transport, zdobnictwo obrzędowe, pożywienie, zajęcia wodne, wie-

dza ludowa o rzece, krajobraz kulturowy, kwestie charakterystyczne dla pewnych odcinków biegu Wisły, jak osadnictwo olęderskie, menonici etc. Wykonuje zespół: prof. dr Zofia Sokolewicz, doc. dr hab. Marian Pokropek, mgr Krzysztof Kubiak, mgr Grażyna Jaworska, mgr Dorota Andrzejewska, mgr Tomasz Strączek oraz pracownik Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie mgr Piotr Szacki i mgr Małgorzata Bartnicka — doktorantka PAN, nadto Pracownia Badań Regionalnych UBB we Wrocławiu (zespół pod kierunkiem dr Jana Kurka prowadzi badania nad samorodną twórczością ludową oraz miejscami pielgrzymek). Od przyszłego roku przewidujemy włączenie się do naszych badań muzeów: toruńskiego, lubelskiego, kieleckiego, radomskiego i in. Ośrodek warszawski prowadzi własne badania na obszarze od Płocka do Zawichostu. Bazę źródłową stanowią aktualne i archiwalne materiały etnograficzne, ikonografia (od najstarszych źródeł graficznych i malarskich), fotografia i film. Przyjęto orientację strukturalno-semiotyczną przy rekonstrukcji kategorii kultury ludowej oraz orientację historyczną przy badaniu zagadnień zróżnicowania kultury. Przewiduje się badania porównawcze przy współpracy holenderskiej, francuskiej i węgierskiej (wielkie rzeki). Wydawnictwo seryjne UW pt. *Wisła w Pradziejach i Historii* zacznie wychodzić od 1985 r.

3. Etnografia pogórza krośnieńskiego. Rozpoczęta w 1981 r. jest kontynuacją prac z lat 1976-1980 pt. „Historia a świadomość mieszkańców wsi” i innych prac wcześniejszych nt. współczesnych przemian kultury tradycyjnej społeczności wiejskich okolic Krakowa, Krosna, Warszawy i Kurpiów, ich zależności od podłoża historycznego (por. „Etnografia Polska”, t. 26 z. 2). Przyszła monografia obejmie zarówno zagadnienia współczesnego krajobrazu kulturowego i organizacji życia, jak również tradycji ustnej oraz opinii dotyczących oceny przeszłości i postaw i aspiracji współczesnych, co posłuży odtworzeniu czynników oraz etapów przemian kulturowych zachodzących w okresie kilku ostatnich generacji. Wstępne podsumowanie wyników: w monografii wsi Trześniów na tle regionu (w druku). Zespół prowadzi prof. dr Anna Kutrzeba-Pojnarowa. Zakończenie ok. 1990 r. od 1983 r. temat wchodzi w skład szerszego zadania pt. „Etnograficzne i etniczne podstawy kultury ziem polskich” (11.1. 6. 2).

4. Cyganie w kulturze polskiej; prowadzi dr Lech Mróz i zespół (studenci etnografii UW, absolwenci i pracownicy naukowcy Katedry Etnografii UJ i Muzeum w Toruniu). Obszar — Polska pd.-wsch. i szereg punktów w woj. wrocławskim, poznańskim, radomskim, kaliskim, częstochowskim, koszalińskim, białostockim, piotrkowskim, gdańskim). Ankieta obejmuje 2300 GRN. Bazę źródłową stanowi materiał etnograficzny, dane z archiwów, dane rad narodowych i instytucji publicznych. Rozpoczęto w 1981 — zakończenie 1985 r. (numer problemu: 11. 1. 6. 1).

5. Mit i myślenie magiczne wobec wartości. Temat opracowywany jest w ramach problemu węzłowego 11. 8 „Zmiany osobowości i form życia kulturalnego w warunkach reform społecznych”. Punktem wyjścia jest stwierdzenie, że myślenie mityczne jest żywe i funkcjonuje w kulturze współczesnej, a wyraża się w wytworach kultury i zachowaniach jej właściwych, nowo tworzonych. W badaniach nawiązuje się do polskiej tradycji: C. Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowej, E. Frankowskiego, J. S. Bystronia, K. Moszyńskiego, z filozofów — przede wszystkim S. Brzozowskiego. Przegląd współczesnych orientacji obejmuje skalę od C. Castanedy, E. Cassirera, C. G. Junga, R. Barthesa, L. Kołakowskiego, M. Eliadego, E. Fromma, P. Ricoeura, C. Lévi-Straussa po teorie cybernetyczne G. Batesona, a w Polsce M. Mazura i A. Wiercińskiego. Opracowuje zespół: prof. dr Zofia Sokolewicz, doc. dr hab. Anna Zadrożyńska, mgr Elżbieta Regulska, mgr Robert Czarnota, mgr Magda Michalska-Ciarka, mgr Joanna Tokarska wraz z grupą studentów.

6. Mitologia narodowa. Rekonstrukcja treści mitów odnoszących się do narodu polskiego i badanie ich poprzez obrzędy (szeroko rozumiane) — zrytualizowane sfery zachowań narodu. Badaniami objęto całą Polskę, okres współczesny, rekonstrukcje historyczne od okresu Romantyzmu. Źródła: badania terenowe, materiały ikonograficzne, literatura piękna i popularna. Przyjęta orientacja — fenomenologiczna. Realizują: doc. dr hab. Anna Zadrożyńska, mgr Elżbieta Regulska i inni. Badania rozpoczęto w 1980 r. Pierwszy etap prac zostanie zakończony w 1985 r.

7. Nadto w Katedrze prowadzone są prace z zakresu mongolistyki, afrykanistyki, metodologii badań tzw. trzeciego świata, kultury klasy robotniczej, historii etnografii, teorii kultury. Tematy te pomijamy w informacji. Nie podano też tytułów książek, nad którymi pracują poszczególne osoby z zespołu Katedry, nie związanych z pracami zespołowymi. Pominęto też dane dotyczące podręcznika etnografii Polski, którego I część pióra M. Pokropka, pt. *Etnografia regionalna Polski*, przewidziana jest do druku w 1985 r.

Opracowała: Zofia Sokolewicz